

Vaga-xarxa: una proposta per a reorientar les lluites socials en el segle XXI

Germán Llorca Abad

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

German.Llorca@uv.es

Rebut: 13/05/2019

Acceptat: 29/07/2020

RESUM

La globalització de l'economia i la pèrdua gradual de poder dels estats a favor de l'empresa global i dels capitals financers ens obliga a redefinir la manera de fer les vagues. Les institucions que legitimaven aquesta forma de reivindicació han canviat profundament en el segle XXI i, com a eines de lluita social, han de recuperar la seua capacitat de transformació de la realitat. El següent article exposa les raons del declivi de les vagues modernes i proposa el concepte de *vaga-xarxa*: una fórmula per a adaptar-la als reptes del temps present.

Palabras clave: empresa global, capital financer, globalització, drets socials.

ABSTRACT. *Network Strike: A Proposal for Re-orienting Social Struggles in the 21st Century*

The globalisation of the economy and the steady loss of Nation-States' power to global enterprises and financial capital force us to redefine strikes as a weapon for advancing social causes. The institutions that legitimised this form of protest have changed greatly in the 21st Century. They must recover their ability to change things if they are to remain an effective tool. The following paper reveals the reasons behind the decline of strikes in the modern world and proposes the concept of *net-strike*: a formula for bringing strikes up to date to meet today's challenges.

Keywords: global enterprise, financial capital, globalisation, social rights.

SUMARI

Introducció

Conceptes de partida

- Què és una vaga?
- Per què i contra qui es fa una vaga?
- El factor econòmic i legal de les vagues
- El factor de la comunicació en les vagues

Discussió i proposta

- Un canvi d'estratègia
- Vaga-xarxa

Conclusions

Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Germán Llorca Abad. Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació Dpt. Teoria dels Llenguatges i Ciències de la Comunicació Av.- Blasco Ibáñez, 32 (46010) València (Espanya).

Suggeriment de citació / Suggested citation: Llorca Abad, G. (2020). *Vaga-xarxa: una proposta per a reorientar les lluites socials en el segle XXI*. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 134(2), 135-150. DOI: <http://doi.org/10.28939/iam.debats.134-2.10>

INTRODUCCIÓ

«Perquè hi haurà un dia que no podrem més i llavors ho podrem tot».

Vicent Andrés Estellés (1983: 69)

Un estudi de la consultora especialitzada McKinsey Global Institute (2017: 21) estima que cap a l'any 2030 un 20 % de la mà d'obra a nivell mundial podrà ser substituïda per robots. La projecció presenta un exhaustiu desglossament per àrees geogràfiques i professions, i augura una destrucció neta d'ocupació en tots els sectors. Autor i Salomons (2017) duen a terme una anàlisi retrospectiva dels antecedents d'aquesta qüestió i apunten que en el futur l'ocupació no serà destruïda, sinó redistribuïda a costa dels sous dels treballadors, que seran d'inferior quantia.

Amb independència de la (in)exactitud de les previsions, l'horitzó que ambdós esbossen planteja un nombre important de qüestions que no són de fàcil resolució: quines tensions provocarà la redistribució global de l'ocupació? Estan els governs i les institucions fent alguna cosa per anticipar-s'hi? O, la pregunta que entenem que és la més important de totes: serviria d'alguna cosa que governs i institucions prengueren decisions respecte d'això? Del que no pareix dubtar ningú és de la velocitat de la transformació, tal com fan palés les notícies que se succeeixen al voltant d'aquesta qüestió.¹

El procés que sustenta aquests canvis és, segons el nostre parer, la transformació de les economies industrials, centrades en els estats nació, i la consolidació definitiva de l'actual paradigma econòmic de la globalització, centrat en l'empresa global i el capital financer. Els estats han anat cedint funcions de la gestió d'allò públic a entitats supranacionals, que ara se n'arroguen capacitat normativa, i a les empreses globals i el capital financer, responsables en molts

aspectes de la destrucció generalitzada en els nivells social, cultural i econòmic (Llorca-Abad, 2011).

Les implicacions d'aquesta conjuntura són múltiples. En aquest article ens interessa, en particular, la reformulació de la noció de vaga com a instrument de protesta i de reivindicació tradicional de drets inexistents, limitats o que han sigut vulnerats. La nostra aproximació deixarà de costat, o abordarà només parcialment, les perspectives econòmica i legal. El nostre propòsit és elaborar el concepte de «vaga-xarxa» com a problema basat en les necessitats i obligacions de comunicació derivades del procés de globalització imposat.

Per la seua dimensió i les seues implicacions, la complexitat de l'objecte d'estudi requeriria una aproximació metodològica que excedeix les possibilitats d'aquesta investigació. Per aquest motiu, l'elaboració del contingut del text ha sigut ajustada a una proposta assagística que, no obstant això, planteja una contextualització teòrica i metodològica definida. En l'anàlisi adoptem una visió constructivista a l'hora d'abordar les idees, que dona prioritat als textos d'autors vinculats a la teoria i crítica de l'economia de la informació.

Aquest enfocament de les idees comprén una revisió de la bibliografia de referència existent, que presenta una visió composta de la realitat analitzada. En el fons també subjauen els treballs d'autors que, des d'una perspectiva d'estudis culturals, avancen una crítica a les desviacions de la modernitat. Les conclusions assolides resulten d'una anàlisi hermenèutica de tres tipus de fonts d'informació: alguns dels principals estudis que anualment publiquen les consultores especialitzades del sector i les seues sèries històriques, les propostes fetes per altres autors de referència en l'àmbit i la utilització de casos emblemàtics a mode d'exemple.

La nostra intenció és proporcionar una revisió útil del concepte de vaga i revitalitzar el seu valor estratègic com a mecanisme de control dels poders

¹ Doncel, L. (1 d'abril de 2018). «El empleo no peligra; tu sueldo sí.» *El País*. Recuperat de <https://elpais.com>

establits. El principal repte seria, precisament, identificar els esmentats poders a fi d'establir els termes d'una lluita en igualtat de condicions. Els fluxos de la informació i de la manipulació comunicativa del segle XXI fan difícil la identificació d'un enemic que sap per endavant qui som, què pensem i com ens comportem (Llorca-Abad i Cano-Orón, 2016). Al nostre entendre, ens trobem lluny de la possibilitat que les vagues generals, revolucionàries o salvatges, tal com han sigut definides històricament, transformen les nostres societats en crisi. Per tot això, cal redefinir la noció de vaga com a eina de lluita i reivindicació social.

CONCEPTES DE PARTIDA

Què és una vaga?

En una cita atribuïda a l'activista nord-americana i líder del partit Pantera Negra Assata Shakur, afirmava el següent: «Ningú en la història ha aconseguit mai la seua llibertat apel·lant al sentit moral dels seus opressors». El problema de fons plantejat en aquesta sentència remet, en realitat, a molts llocs freqüents en la història de les lluites socials. Unes lluites que, en línies generals, han sigut el resultat de diferents xocs d'interessos i que ja en el segle XIX van definir la vaga com un dels possibles instruments de mediació en aquests conflictes. «Hi ha un dret a la revolució o a rebutjar prestar suport i legitimitat a un govern quan és tirànic i la seua ineficàcia profundament insuportable» (Thoreau, 2017: 10).²

El pensament de Thoreau, entre d'altres, ha influït al llarg de les dècades en molts defensors dels drets civils com ara Ghandi o Luther King, i de la mateixa manera, les vagues van tindre una relació inicial molt estreta amb la idea de la reivindicació de drets i millores de tipus laboral. Aquest tipus de protesta o lluita, que va acabar convertint-se en un dret en molts països, era exercit per aquells que desitjaven

continuar treballant en el mateix lloc, però en millors condicions (Gourevitch, 2016: 309). En aquest sentit, la vaga consistia a «subvertir la normalidad productiva a partir del rechazo del trabajo como instrumento de dominación ejercido por un poder privado sobre las personas» (Baylos Grau, 2014: 22), qüestió que no deixava de ser l'expressió d'un conflicte entre la ciutadania i els poders públics.

No hem d'oblidar el fet que les vagues van començar a cobrar sentit en el si de les societats modernes altament industrialitzades. En aquell context, l'estat, com a institució representant del màxim poder polític i administratiu, aprovava l'orde legal en què es definia la relació entre els propietaris dels mitjans de producció i els treballadors. Per aquest motiu, la vaga es va instituir com un fenomen de caràcter politicoeconòmic, que fundava el seu discurs com a força exterior al dret a fi de transformar-lo o destruir-lo (Ruay Sáez, 2017: 130). A diferència d'altres accions de protesta, la vaga implica un esforç sostingut en el temps i, en el sentit més elemental, consisteix en una abstenció col·lectiva del treball (Santos Azuela, 2015: 480).

Com a mesura de pressió, cal apuntar que, amb el temps, l'exercici d'aquest dret va sumar el requeriment del «mantenimiento de una relación bilateral [de los trabajadores] con las autoridades de gobierno, [y] una interlocución que se concretara en un proceso de intercambios y de cesiones» (Baylos Grau, 2014: 14). Una part important d'aquesta funció de mediació, la van assumir les associacions obreres, que van ser el germen dels actuals sindicats i del paper dels quals en parlarem més avant. En la primera meitat del segle XX, la Declaració Universal dels Drets Humans (DUDH, 1948) i la Declaració de l'Organització Internacional del Treball (DOIT, 1944), relativa als principis i drets fonamentals en el treball i el seu seguiment, van arreplegar en els seus articles els fruits d'aquesta evolució.

La DUDH exposa la potestat, capacitat o facultat que té tota persona per a desenvolupar qualsevol activitat física o intel·lectual que genere el seu

2 En francès en l'original. Traducció pròpia.

manteniment diari, així com el de la seua família. Segons la DOIT, el treball no pot estar sotmés al control dels propietaris del capital i en els articles 87 i 98 es reconeix el dret a la llibertat sindical i a la negociació col·lectiva.³ I en aquest context conceptual, tal com l'hem definit, és on en ple segle XXI se segueixen concebant les vagues com un instrument mediador de molts conflictes, particularment els de caràcter laboral. Segons Baylos Grau, «las huelgas son una forma de alterar y orientar un diseño legislativo y una política social» (2014: 19). És per això que cal plantejar la pregunta de si aquesta definició continua sent operativa en el context de la globalització.⁴

Per què i contra qui es fa una vaga?

A final de 2016, el gegant tèxtil Inditex comptava amb una plantilla de més de 160.000 persones repartides per tot el planeta. En xifres absolutes, suposava tota la població de persones funcionàries d'un país com Romania, el doble de les de Bulgària o la meitat de les de Grècia.⁵ L'impacte que genera la seua activitat és semblant al d'un estat nació modern. La diferència respecte d'aquests últims és que l'abast de les seues accions és clarament global i no es limita només a territoris locals. Inditex, en realitat, és un garbuix difús d'empreses, filials i subcontractes amb inversions, interessos i capital repartits en més de 90 països, tal com es descriu en la seua pròpia pàgina web corporativa.⁶

Apple Inc., propietària de la marca de telèfons mòbils iPhone, va assolir també el 2016 un valor borsà-

ri de 886.000.000 milions de dòlars.⁷ Aquesta xifra és igual o superior al producte interior brut (PIB) de països com Sud-àfrica, Noruega o Suècia. Quant a la seua estructura, podríem fer algunes afirmacions semblants a les fetes respecte d'Inditex. Ambdues empreses, pertanyents a àmbits econòmics diferents, s'erigeixen com a exemples emblemàtics d'un model d'organització global que ha excedit, de molt, el poder de gestió de no pocs estats nació.⁸

Podria semblar que des dels temps de Thoreau, en un procés de més de 150 anys, el paradigma del poder hauria evolucionat substancialment. Aquest hauria sigut progressivament transferit des de les estructures dels estats nació a les de l'empresa global (EG, d'ara en avant).⁹ El poder hauria *mutat* d'una forma moderna centralitzada a una estructura complexa i altament descentralitzada. Encara que l'estat continua mantenint el control sobre alguns àmbits clau de la vida quotidiana, el seu funcionament s'assembla més a una entitat que dona suport a l'EG per a la consecució dels seus interessos. Moltes vegades, l'estat se serveix, per a aquest fi, d'altres organismes supranacionals, als quals també ha cedit una part de la seua capacitat de gestió (Fernández Martínez, 2009).

Però els estats no estan limitats únicament en la seua capacitat de gestió per les empreses i els òrgans supranacionals. Com a resultat del projecte globalitzat de l'economia neoliberal, hui predominen, sobretots els altres, els interessos del capital financer, que busca el benefici a curt termini (Dierckxsens, 2009: 152), igual que fa l'EG. Açò afavoreix de forma evident un tipus d'especulació particularment destructiva, la qual Carcanholo (2019: 44) ha descrit exhaustivament i definit com a «paràsita». Només l'1 % de

3 La redacció definitiva d'aquests articles es va dur a terme en la 86a sessió de 1998, en la Conferència Internacional de l'OIT.

4 Streeck (2017a: 38) apunta que aquest model de reivindicació va arribar al seu apogeu en la dècada de 1970. A partir d'aquest moment, entre altres molts factors, l'avanç del neoliberalisme va limitar la seua utilitat.

5 Villaécija, E. (16 de març de 2017). «Inditex ya maneja magnitudes propias de un Estado.» *El Mundo*. <https://www.elmundo.es>

6 <https://www.inditex.com>

7 Redacció BBC (14 de desembre de 2017). «Las 10 empresas más valiosas del mundo.» BBC. <https://www.bbc.com>

8 Pozzi, S. (3 de setembre de 2016). «10 empresas más grandes que 180 países.» *El País*. <https://elpais.com>

9 En aquest treball, el concepte d'EG s'empra amb independència de la seua naturalesa juridicoadministrativa. Els límits de definició entre empreses transnacionals, multinacionals, internacionals i globals no són rellevants a aquests efectes.

les transaccions financeres diàries està destinat a crear «nova riquesa». Els fons de capital de risc adquireixen empreses de l'economia productiva amb l'objectiu d'obtenir taxes de rendibilitat d'entre el 20 % i el 25 % (Fernández Martínez, 2009: 2). De fet, resulta cada vegada més freqüent que el creixement econòmic no resulte en una millora clara de les xifres d'ocupació (Dierckxsens, 2015; Horwitz i Myant, 2015: 9).

Aquestes dinàmiques generen altres efectes perversos. Sovint la funció dels organismes supranacionals, l'EG i els agents financers ha sigut i és obligar els governs a prendre decisions que els porten a privatitzar serveis públics (Arrizabalo, 2013: 9), reduir barreres comercials, desmantellar el control de la circulació del capital, reduir la despesa pública i limitar, cada vegada més, l'abast dels drets socials (Streeck, 2017a). És a dir, les multinacionals i les institucions financeres aconseguen forçar canvis socials al marge de la ciutadania (Fernández Martínez, 2009: 25).

L'any 2000, el conegut com a *Informe Meltzer* (TMC, 2000) va posar en evidència que el deute que molts països tenien amb organitzacions com el Banc Mundial, el Fons Monetari Internacional o l'Organització Mundial del Comerç promovia l'especulació dels béns objecte i de les persones i els seus drets en educació, sanitat, seguretat i treball. Es visibilitzava, així, una interpretació de la globalització que va ser ratificada immediatament per molts experts (Mikesell, 2001) i que, en el cas particular europeu, produïa la «generació d'enormes masses de capital fictici» (Arrizabalo, 2013: 8). Al seu torn, es va fer evident que els tradicionals cicles baixos de l'economia eren molt més destructius a causa dels canvis estructurals succeïts (Dierckxsens, 2015: 75).

Amb el temps, aquests canvis seguirien augmentant la inseguretat econòmica en l'accés al mercat laboral (De Lange, Gesthuizen i Wolbers, 2014: 4). Els autors insisteixen en el fet concret que aquesta economia financera globalitzada afavoreix la demanda d'uns pocs treballs altament especialitzats i induïx la degradació de tots aquells que no requereixen una formació elevada (Dierckxsens, 2015: 77). Aquest és

un dels motius pels quals les multinacionals poden aprofitar-se de la progressiva desregulació de la protecció en els mercats de treball, ja que poden pressionar per fer descendir els sous en tots els països on tinga lloc la seua activitat (De Lange, Gesthuizen i Wolbers, 2014: 5; Arrizabalo, 2016: 6).

Establits els límits de la situació, les preguntes amb què obríem aquest apartat es responen de manera diversa. Els motius generals pels quals es convocaria una vaga en el segle XXI es podrien equiparar als de les vagues modernes del segle XIX, és a dir, com a mecanisme de resistència a les formes de dominació personal i estructural associades als mercats laborals (Gourevitch, 2016: 309). No obstant això, en un context en què aquestes estructures de dominació són globals, el repte hauria de començar per identificar bé el subjecte contra qui es fa la vaga. Açò exigeix explorar noves formes de vulnerabilitat en les esmentades estructures (Webster, 2015: 7) i, en conseqüència, adoptar les noves estratègies de lluita necessàries.

El factor econòmic i legal de les vagues

La globalització neoliberal ha imposat un model econòmic hiperconsumista basat en l'obsolescència programada dels béns de consum (Dierckxsens, 2015). Aquest model afavoreix la deslocalització de les ocupacions a països amb regulacions laborals i ambientals molt laxes o inexistents, i suposa també la destrucció de l'ocupació ben pagada en les economies dels països més desenvolupats (Libaert, 2017: 22 i següents).¹⁰ Tot açò és possible gràcies a la ubiqüitat de l'EG i del capital financer, que permet inundar les botigues del planeta d'objectes barats i de baixa qualitat, ja que han sigut produïts en condicions de precarietat o, directament, d'es-

¹⁰ Una qüestió interessant en relació amb aquest concepte és que tradicionalment la professió era un dels valors que servia per a afirmar la identitat pròpia, tant davant d'un mateix com davant dels que ens rodegen (Fernández Martínez, 2009; Jones, 2013). Sens dubte, les implicacions culturals i socials contingudes en aquesta afirmació han de ser tingudes en compte en qualsevol anàlisi sobre l'impacte de la globalització econòmica neoliberal.

clavitud. Segons Dierckxsens (2015: 75), aquesta lògica productivista és una contradicció intrínseca del sistema.

Al subjecte, a més, se li diu que el valor de la seua existència es basa en la seua suposada llibertat i sobirania com a consumidor (Hardy, 2014: 51) d'aquests productes brossa, i d'aquesta manera es tanca un cercle vicios de producció del poder (Foucault, 2004) constituït i reforçat per mitjà dels discursos corporatius. La ciutadania, amb ocupacions cada vegada pitjors i pitjor remunerades, d'alguna manera, es veu obligada a comprar els objectes econòmics que se li ofereixen (De Lange, Gesthuizen i Wolbers, 2014: 9). Podríem especular amb la possibilitat que aquestes circumstàncies formaren part d'una estratègia general, orquestrada per les maquinàries del màrqueting polític i publicitari més efectives. Segons Latouche (2013), la publicitat excita el desig de consumir; si cal crèdit, proporciona els mitjans, i l'obsolescència programada renova una falsa necessitat de coses superficials. Des d'una perspectiva més àmplia, però complementària, Streeck (2017b: 10) ha definit el recent auge de l'entusiasme en la difusió d'aquestes narratives com l'«era postfàctica».

Quin és, llavors, l'encaix econòmic i legal de les vagues com a eina de reivindicació de drets perduts o lacerats? La primera variable a tindre en compte és que el dret a la vaga, tal com l'hem abordat, va ser reconegut en relació amb el paradigma estat nació (Fernández Martínez, 2009). La segona qüestió important és que en aquest reconeixement s'incloua també el dret a causar perjudici a l'empresari. Això es contempla de forma explícita en moltes legislacions, ja que el propòsit d'una vaga és forçar el propietari dels mitjans de producció a una «nueva relación de fuerzas en un sentido más favorable para ellos [los trabajadores]» (Céspedes Muñoz, 2017: 270).

El denominat «dany lícit» que provoca una vaga es caracteritza per ser un dany permès i tolerat per l'ordenament jurídic. «El sistema normatiu, expressament o tàcitament, en autoritzar l'exercici de determinats drets o facultats, accepta com a possible que

es cause un dany, ateses diverses raons de política legislativa» (Céspedes Muñoz, 2017: 250). A conti-nuació, l'autor, citant diversos textos, sosté que els danys lícits són certs danys que l'ordenament jurídic no repel·leix, que algunes vegades tolera i que, fins i tot, pot afavorir. Si, com hem afirmat, el paradigma del poder en el segle XXI ha canviat d'un context localitzat a un de globalitzat, en quina mesura es mantenen aquests drets i de quina forma s'hi podrien exercir?

Els límits interns de les vagues es definien en funció de si es consideraven abusives —per la seua potencialitat danyosa—, il·legals —per resultar alienes al seu fi— i/o il·lícites —per ignorar el procediment previst per la llei— (Céspedes Muñoz, 2017: 273). Els límits externs, a més dels que es pogueren establir de tipus genèric en relació amb els drets de tercers (orde moral, orde públic o de seguretat general de l'estat), estaven relacionats amb la col·lisió d'altres drets garantits en els textos constitucionals o d'ordenament superior (Céspedes Muñoz, 2017: 275).

En molts països s'han aprofitat els moments econòmics difícils derivats de les tensions del procés de la globalització per a degradar els ordenaments jurídics que regulen el dret a la vaga i altres de l'àmbit del treball (Arrizabalo, 1993: 64; Espinosa Meza i Chible Villadangos, 2015: 57 i següents; Santos Azuela, 2015: 480). Com a resultat d'aquest fenomen, el mercat laboral és cada vegada més injust, atés el desavantatge estructural en què queden els treballadors (Gourevitch, 2016: 315; Jansen, Akkerman i Vandaele, 2017: 101). En el cas espanyol, per exemple, Horwitz i Myant (2015: 6) han destacat el desastre que ha suposat, en aquest sentit, la reforma laboral de 2012, ja que ha limitat la possibilitat de negociar els convenis col·lectius i ha donat prioritat a les empreses a l'hora d'imposar les condicions finals de treball. D'altra banda, Arrizabalo (2016; 2019: 275) atribueix la precarització del mercat laboral a les polítiques de desregulació dutes a terme pels estats.

Constatada la tendència dels estats a introduir aquest tipus de modificacions en els respectius

marcs jurídics, juntament amb la implementació de mesures de flexibilització dels mercats laborals, assistim a la progressiva devaluació de la vaga en la seua concepció tradicional, és a dir, com a mesura de pressió eficaç. Per a Gourevitch (2016: 314), la forma més subtil que adopta la dominació estructural [en el segle XXI] és la por de ser acomiadat, o de no ser contractat en primera instància. En la seua anàlisi, Jansen, Akkerman i Vandaele (2017: 101) apunten en la mateixa direcció quan afirmen que, si bé la flexibilitat no afecta la participació en les mobilitzacions, sí que afecta altres factors com ara els nivells de sindicació o de satisfacció en el lloc de treball.

I aquest patró, adaptat a les especificitats concretes, es repeteix en major o menor mesura en totes les economies d'escala local. Gupta (2017) ha constatat la impossibilitat de dur a terme aturades llargues a l'Índia. En una situació de vaga sostinguda, els treballadors, que majoritàriament no disposen d'estalvis ni de cap altra font d'ingressos, no poden deixar de percebre el seu salari. De White (2018) ha encunyat el terme *job insecurity* ('inseguretat laboral') en relació amb els processos de transformació dels mercats laborals a Europa des de la dècada de 1990. Participar en una vaga requereix un esforç personal i econòmic considerable que cada vegada menys persones estan en disposició d'afrontar.

En moltes d'aquestes lectures també es recalca la limitació dels sindicats com a institució mediatra tradicional, tal com apuntàvem a l'inici del nostre text, ja que també han sigut els governs els que hi han intervingut directament per controlar l'experiència sindical i reprimir-la (Santos Azuela, 2015: 492), o que han fomentat la protecció institucional de l'economia de mercat i, en conseqüència, s'ha devaluat la seua funció de representació dels treballadors (Streeck, 2017a: 75). Com a conclusió general, hem d'afirmar que les nostres institucions no estan adaptades al canvi estructural que suposa el nou paradigma de l'economia globalitzada (Boix, 2007: 132; De Lange, Gesthuizen i Wolbers, 2014: 4) i que moltes vegades són aquestes mateixes institucions les que, cedint a pressions externes, afavoreixen aquest canvi.

El factor de la comunicació en les vagues

La idea que una elevada protecció de l'ocupació redundaria en majors taxes de desocupació va guanyar força a nivell mundial des de la seua sanció per part de l'OCDE l'any 1994 (Horwitz i Myant, 2015: 10). La dècada de 1990 és considerada, per molts autors, com la de la consolidació de la segona revolució neoliberal, la dimensió comunicativa de la qual és molt important. En relació amb aquesta afirmació, coincidim plenament amb l'anàlisi de Naomi Klein (2001 i 2007). Klein explica que al llarg de l'última dècada del segle XX, les empreses globals van ocupar un espai ideològic que tradicionalment mai havien ocupat. I això va suposar, entre moltes altres conseqüències, la introducció d'una sèrie de conceptes-força¹¹ en el si de la societat, tendents a desarmar dialècticament els discursos tradicionals de l'esquerra, entre els quals destaca la difamació de l'acció sindical com a impediment, la degradació de la seua imatge pública i «proposiciones normativas que afianzan la represión gubernativa a través de una penalización económica extensa» (Baylos Grau, 2014: 17).

Com és possible que les empreses siguen capaces de forçar els treballadors a acceptar condicions laborals cada vegada més denigrants sense que hi haja conseqüències? Com és possible que l'EG i el capital financer gestionen, sense aparents restriccions, marges d'explotació descomunals sense que la ciutadania siga conscient de la repercussió que açò té en la degradació progressiva del bé comú? Com s'explica que s'haja degradat tant el propi concepte de bé comú?¹² Com és possible que els nivells de sindicació i de percepció de la vaga siguen cada ve-

11 D'aquest procés, Streeck (2017b: 7) ha destacat la imposició del concepte TINA (*There Is No Alternative*), com a idea transversal al que ha denominat «tomb neoliberal».

12 Emprem ací el concepte de «bé comú» en el sentit de «gestió dels béns i serveis que tots volem consumir o posseir» i la necessitat de distribuir-los equitativament (Tirole, 2017: 36 i 66).

gada pitjors?¹³ Al nostre entendre, un dels majors suports dels problemes concernents a aquestes preguntes té a veure amb un control social i estructural legitimat conceptualment pels mitjans i les empreses de comunicació, que són els que administren l'espai públic tecnològic i comunicatiu (López-García et al., 2018: 779).

És en la dècada de 1990 quan s'inicia, a nivell mundial, la concentració en massa de les empreses de comunicació. Aquesta aglomeració ha derivat en un augment creixent de les relacions entre empreses multimèdia, de continguts, de telecomunicacions i de continguts per a internet (Hardy, 2014: 86). Segons aquest autor, una de les claus per a comprendre els problemes de la concentració comunicativa és que la crítica radical ha exposat molt bé els perjudicis que, pel que fa a la pèrdua de pluralitat i de limitació de representativitat de les idees, ha comportat deixar que el mercat organitze l'espai públic de comunicació, però no ha sabut proposar alternatives viables (Hardy, 2014: 62 i següents). I el resultat de més de 25 anys de concentracions ha suposat que unes poques empreses controlen la major part dels fluxos en les estructures de la comunicació global (Llorca-Abad i Cano-Orón, 2016).

En altres paraules, a diferència del context d'escassetat d'informació tradicionalment associat als mitjans analògics, el nou paradigma digital hauria de definir-se per l'abundància de continguts i la dispersió en els espais de comunicació digitals. McNair (2006) l'ha definit com el pas d'un paradigma de

control a un de caos. No obstant això, és un error plantejar-ho com una evolució d'estat de concentració a dispersió, o en termes de control i caos, ja que la concentració i el control han portat, en realitat, una concentració i un control encara més grans. Conseqüentment, la crítica hauria de fer-se ara en termes no sols de producció sinó de distribució i de consum de recursos informatius. Simultàniament, l'ús massiu de les tecnologies digitals de la comunicació ha suposat l'aparició d'un nou tipus de risc específic (Virilio, 1996), que implica la limitació de la pluralitat i la veracitat de la informació.

Els emporis de la comunicació han pres les decisions necessàries per a continuar sent emporis en el mercat d'internet mitjançant diverses estratègies. De totes elles, la més cridanera ha sigut l'entrada, en el negoci de continguts, d'empreses que tradicionalment havien estat centrades en el negoci de gestió de les infraestructures que fan possibles els fluxos de comunicació (Noam, 2016). Encara no controlen de forma absoluta el nou entorn comunicatiu, però influeixen en la manera com moltes persones construeixen les seues formes simbòliques (Winseck i Jin, 2012: 123) a l'hora d'entendre i construir la realitat.¹⁴ En conseqüència, al nostre parer, no hauríem de restringir el sentit de la dominació per a no limitar-lo només a les estructures de distribució i propietat dels continguts comunicatius (Gourevitch, 2016: 312).

Per descomptat, en tots aquests processos i en relació amb l'erosió progressiva de la idea i el concepte de vaga, també ha tingut un paper important la crisi de legitimitat de les estructures representatives en les nostres societats (Streeck, 2017b: 8). Per al cas concret dels mercats laborals, es constata una bretxa entre els diversos agents del diàleg social, que té com a conseqüència un increment

13 Gourevitch (2016: 307) explica que l'activitat de la vaga ha decrescut entorn del 90 % des de la dècada de 1970. Streeck (2017a: 106) il·lustra aquest descens per mitjà del còmput del nombre de dies de vaga per cada 1.000 empleats al llarg de la sèrie històrica 1971-2007. Streeck (2017b: 8) també indica que el col·lapse de les organitzacions sindicals s'inicia en la dècada de 1980. Jones (2013) ha descrit amb detall el projecte comunicatiu neoliberal de connotació negativa de la classe obrera. Klein (2007) ha exposat exhaustivament les mesures de pressió ideològica que han conduït a generar en les poblacions del planeta un estat de xoc emocional, a fi de neutralitzar qualsevol acció reactiva que puguen dur a terme contra les conseqüències de l'aplicació de polítiques neoliberals salvatges.

14 Aquest enfocament segueix la tradició en sociologia que considera els mitjans de comunicació com a ens socialitzadors (Wolf, 1992; Berger i Luckmann, 2002) i configuradors de la realitat com a constructe conceptual associat als seus missatges (Mills, 1963; Bourdieu, 1998).

en l'esmentat dèficit de representació (Fernández Martínez, 2009: 20). Podem afirmar que la bilateralitat de les relacions entre les estructures de poder i els treballadors de què parlàvem més amunt ha quedat conceptualment i efectivament desequilibrada en favor de les primeres. En relació amb aquesta qüestió, ens sembla emblemàtica l'anàlisi de Jones (2013).

Baylos Grau (2014: 17) ha proposat dos exemples que expliquen molt bé la paradoxa de les vagues en el segle XXI. Les aturades generals convocades a Espanya els anys 2012 i 2013 van ser un èxit des del punt de vista de la mobilització. No obstant això, «la eficacia sindical [fue] es nula si se interpreta como capacidad para obtener resultados apreciables para las relaciones laborales». La vaga ja no altera de forma contundent i sostinguda la normalitat quotidiana en qüestions com comprar, traure diners o fer vida social, i açò les converteix en un ritual sense efectes, però no en un mecanisme eficaç de reivindicació (Baylos Grau, 2014: 18). L'estat, en conseqüència, és inclús permissiu amb la celebració de les aturades, perquè sap que no solen tindre conseqüències greus i perquè les vagues, generals o sectorials, ja no subverteixen la normalitat.

Un dels efectes de tot el procés és que cada vegada costa més explicar al conjunt de la població què és i per a què serveix una mobilització en forma de vaga. En un context d'aparent pluralitat comunicativa en què s'afirma que «tot està en internet», es dona una forta contradicció entre la possibilitat d'accedir a la informació i la possibilitat d'emprar aquesta informació per al benefici comú (Morozov, 2012; Winseck i Jin, 2012: 108). Perquè la realitat és que els nous hàbits relacionats amb l'ús de les xarxes socials encapsulen els usuaris en una mena de bombolla ideològica (Pariser, 2013; Mahrt, 2014: 130) des de la qual és difícil articular un pensament crític o analític i, en conseqüència, potencialment combatiu.

En la dècada de 1970, Gerbner i Gross (1976) van desenvolupar la denominada «teoria del cultiu». La

hipòtesi de partida afirmava que una major exposició dels individus als continguts televisius feia que tendiren a configurar una visió deformada de la realitat, coincidint amb la que el mitjà proposava. La teoria reprenia les anàlisis de les aproximacions crítiques dels mitjans des de 1950. Des del nostre punt de vista, aquesta teoria es veuria d'alguna manera actualitzada en els seus pressupòsits elementals en el model de bombolla exposat per Pariser (2013). Els mitjans de comunicació de llavors i els espais de comunicació d'ara configuren la mirada que projectem sobre la realitat. Els seus continguts i el seu comportament, no obstant això, no poden derivar-se exclusivament de l'estructura de la propietat (Winseck i Jin, 2012: 106) i caldria afegir microestudis que problematitzaren la qüestió de la producció cultural.

La situació de repressió en matèria de comunicació massiva i multitudinària es combina convenientment amb una repressió física real. Les paraules de Thoreau (2017: 26) tornen a servir-nos d'indicador en relació amb la violència física autèntica que encara administren i instrumentalitzen els governs: «L'estat no està dotat d'un esperit superior ni d'una honestat superior, sinó simplement d'una força física superior», que no dubta a utilitzar per a servir als interessos de l'hegemonia, que en el segle XXI és de caràcter global (Klein, 2007). Dit d'una altra manera, el poder coercitiu i el poder simbòlic es combinen per a generar control (Winseck i Jin, 2012:196) sobre el cos social.

DISCUSSIÓ I PROPOSTA

Un canvi d'estratègia

Què tenim fins al moment? En els apartats anteriors hem descrit la crisi del paradigma de l'estat nació, com a ostentador del poder real en el segle XXI, que s'ha convertit en un paradigma de poder centrat en l'EG. En aquest sentit, hem apuntat a un deteriorament progressiu de la legitimitat en la representació del poder polític i, per tant, democràtic (Streeck,

2017a: 97), així com de les institucions modernes que l'encarnen. Entre les esmentades institucions, en relació amb el nostre objecte d'anàlisi, es troben els sindicats i la vaga com a eina de reivindicació de drets reprimits, eliminats o lacerats. Així mateix, les estructures de comunicació, controlades per les EG del sector, sancionen aquests desequilibris fomentant obertament una ideologia neoliberal, que promou un aïllament comunicatiu dels individus (Virilio, 1998; Gitlin, 2005; Morozov, 2012 i 2013; Pariser, 2013). En aquest context, la ciutadania té més difícil identificar qui o quins són els «enemics» responsables de la destrucció dels drets socials i laborals.

Castells (1996) i Standing (2010), des de perspectives complementàries, han explicat que la força laboral hauria de ser activa en les respostes als reptes que planteja la globalització sobre el treball i altres drets socials. Si la globalització neoliberal ha debilitat les estructures de control i de poder tradicionals i de les organitzacions per a plantejar respostes als seus desafiaments, el principal objectiu de qualsevol moviment de resistència hauria de ser identificar quines instàncies tenen ara aquest control i aquest poder (Horvat, 2020). Aquesta lògica connectaria amb la idea d'explorar les vulnerabilitats del nou paradigma de control rígidament dominat per l'EG, els capitals financers i el romanent dels estats nació que apuntem línies arrere.

Al nostre entendre, el canvi d'estratègia es podria ancorar en la proposta teòrica de «societat xarxa» descrita per Castells (2003). En la mesura que els estats formen xarxes, en les quals exerceixen el paper de nodes subsidiaris i legitimadors d'una nova superestructura que en realitat no controlen, les interaccions entre ells ens haurien d'indicar com ha canviat la seua naturalesa per a poder traure'n profit. Castells, al seu torn, afirma que les xarxes es combaten amb xarxes que operen des de dins i des de fora del sistema. En aquest sentit, els moviments socials, així com els sindicats i les ONGD, podrien organitzar-se en accions de coordinació que tingueren en compte

noves estratègies i eines de contestació.¹⁵ En la mesura que el poder resideix en nosaltres, cal defensar la idea d'un capital humà organitzat en contra dels abusos (Castells, 2003).

Podríem pensar en l'EG com una espècie de xarxa global, la paralització de la qual seria equivalent a la paralització de les fàbriques localitzades en els estats nació en els segles XIX i XX? Imaginem, per un moment, que en compte d'intentar coordinar milions de persones en una vaga general en un país qualsevol del món, es coordinara l'aturada total i persistent d'uns pocs milers (o potser pocs centenars) de treballadors clau en una EG com ara Apple, Inditex o McDonald's. No hi ha dubte de l'enorme quantitat d'interrogants de qualsevol tipus que es poden (i cal) plantejar davant d'aquesta possibilitat, però del que tampoc hi ha dubte és que, des del punt de vista de la comunicació, seria una tasca més senzilla «convèncer» dels motius d'una aturada a unes poques persones que a una població general, que, a més, està cada vegada més desencantada amb el sistema.

D'una banda, aquesta estratègia exigiria una coordinació internacional. De l'altra, hauria de personalitzar el missatge de mobilització a la vaga en funció de la singularitat i la situació de la persona receptora. El sindicalisme revolucionari francès del segle XIX ja «concebí y promovió la idea de la huelga general revolucionaria: suspender todo trabajo a la misma hora, a escala internacional» (Pérez López, 2015: 216). La diferència és que en el segle XXI les estructures internacionals que decideixen sobre el destí de milions de persones a tot el planeta són una realitat més palpable que en el segle XIX. A diferència també de la idea de vaga general revolucionària proposada pels francesos en el segle XIX, ja no faria falta l'aturada de *tots*, sinó l'atu-

15 Martell (2015: 234-235) ha proposat una síntesi interessant d'aquesta estratègia: «Cada lluita és original i té elements propis, per això abans d'encetar-la cal estudiar cada cas concret [...], però també hi ha molts elements comuns a altres lluites, llavors paga la pena elaborar una visió de conjunt basada en coneixements previs».

rada d'*uns quants*. Des d'aquesta perspectiva, seria «fácil imaginar [...] que la globalización económica puede también promover el efecto globalizador de la organización y la lucha sindical» (Santos Azuela, 2015: 477).¹⁶

Webster (2015) ha constatat la multiplicació de protestes en tot el món en què ha sigut clau la identificació de les debilitats de la nova estructura de dominació. Per exemple, treballadors de les granges de raïm del nord-est del Brasil han aconseguit mantindre sous elevats i una ocupació permanent aprofitant la pressió que els distribuïdors europeus de raïm de qualitat exerceixen sobre els propietaris de les explotacions agrícoles. Johannes (2016: 302 i següents) ha destacat l'èxit de les aturades continuades i sostingudes dels treballadors de la mineria a Sud-àfrica per motius semblants a les de les aturades al Brasil. I són molts els exemples en aquest sentit (Selwyn, 2012). Seria possible estendre aquesta estratègia a objectius de caràcter i àmbit mundial?

Ubicant-nos en un hipotètic èxit de les estratègies comunicatives associades a les vagues-xarxa, es podrien emprendre accions de comunicació dirigides a la sensibilització de l'opinió pública general per tal d'iniciar la reversió de la influència de la ideologia neoliberal. No són enfocaments excloents: es podrien explorar fórmules per a contestar al poder des dels mitjans mateixos a través de la integració en el discurs oficial dels propòsits d'aquest nou tipus de vagues estructurals, o fomentant mitjans i espais de comunicació alternatius (Hardy, 2014). En aquest sentit, un dels primers conceptes que mereixeria ser reformulat i explicat al públic general és el de dany lícit, ja que les vagues del segle XXI han d'establir el seu nou marc d'interpretació en el context dels abusos comesos per l'EG.

16 En el Congrés d'Atenes de les centrals sindicals europees (CES) de 2011 s'inicia la consideració d'una acció sindical coordinada contra les polítiques monetàries europees (Baylos Grau, 2014: 15). No obstant això, en el moment d'escriure aquestes línies continua sense saber-se si s'hi han assolit objectius concrets.

Vaga-xarxa

Tot estat, pel fet de pertànyer a l'OIT, hauria de complir amb les declaracions sobre vaga i drets que aquest organisme internacional autoritza, ja que sobre el paper són vinculants. Aquest marc regulador internacional, encara que precari i precaritzat per moltes legislacions locals (Fernández Martínez, 2009: 19), podria servir de paraigua inicial a les organitzacions que impulsaren les vagues-xarxa. Amb tota seguretat, açò exigiria la redefinició del concepte de sindicat en aquells països on la seua activitat està ben regulada i la (re)definició d'entitats equivalents en aquells països on l'acció sindical està prohibida, perseguida i fins i tot castigada.

Podríem estar d'acord que hauria de prevaldre sempre la possibilitat d'una revolució pacífica, és a dir, duent a terme accions que no desencadenaren la violència del poder.¹⁷ No obstant això, la submissió a un govern o sistema injustos no ha de fer-se mai per raons utilitaristes. De vegades, un grup o un individu han de fer el que és just, no importa a quin preu (Thoreau, 2017). De fet, encara que la vaga hauria de ser l'últim recurs, aplicable només quan totes les negociacions han fracassat (Espinosa Meza i Chible Villadangos, 2015: 67), certes formes de violència haurien d'estar emparades dins de l'exercici del dret a la vaga (Ruay Sáez, 2017).

Des d'aquest plantejament definim les vagues-xarxa com a aturades dutes a terme per uns pocs milers de persones (fins i tot, en alguns casos, pocs centenars) estratègicament seleccionades, que ocupen llocs clau en l'estructura global de funcionament d'una EG. Atesa la primera condició, aquestes persones treballadores detindrien la seua activitat després d'un treball d'informació i comunicació dut a terme per sindicats i organitzacions de treballadors, els quals, a més, proveïrien els implicats de les mesures de protecció legal, econòmica o social que pogueren necessitar com a conseqüència de la decisió de secundar la vaga. Les aturades haurien de mantindre's fins que

17 Thoreau (2017) parla del desencadenament de la violència de l'estat.

el dany lícit ocasionat, o aquell que siga previsible si no es detenen, obligara l'EG a canviar les polítiques lesives per al conjunt dels seus treballadors, per a les societats en què exerceixen la seua activitat o per al medi ambient.

En els últims temps hem assistit a una sèrie d'aturades i accions de vaga dutes a terme per diferents col·lectius que mostren alguna característica compatible amb la definició de vaga-xarxa. Totes comparteixen l'absència d'una dimensió global, que entenem que és fonamental i que ens obliga a incidir en el que s'ha afirmat: són útils a la definició de vaga-xarxa només per algun tret concret. En la selecció dels exemples disposats a continuació, atenent a les limitacions apuntades en aquest paràgraf, destaquem allò que considerem singular i compatible amb la definició de vaga-xarxa proposada.

- En les aturades dels treballadors de McDonald's al Regne Unit durant 2017 van estar implicades nombroses organitzacions internacionals. Els objectius de la vaga, a més d'augmentos salarials per als treballadors al Regne Unit, van tindre en compte les repercussions econòmiques indirectes per al grup en altres països diferents del Regne Unit.¹⁸ Aquest exemple il·lustra amb claredat el potencial organitzatiu de les diferents entitats a escala internacional quan els objectius de la vaga estan ben definits.
- L'aturada de 19 centrals nuclears a França l'any 2016 va obligar el govern de Macron a negociar un pla general per a tot el sector energètic del país.¹⁹ Podríem imaginar una aturada d'aquestes característiques a nivell europeu en què, a més, els costos resultants de les mesures de pressió recaigueren en les multinacionals elèctriques?

18 Wilkinson, A. (22 d'agost de 2017). «La lucha por un salario justo en McDonald's se hace internacional.» *elDiario.es*. <https://www.eldiario.es>

19 Yárnoz, C. (25 de maig de 2016). «Las 19 centrales nucleares se suman a la oleada de protestas en Francia.» *El País*. <https://elpais.com>

El valor de l'exemple radica en la possibilitat de paralització d'un sector estratègic la repercussió de la qual és òbvia quant a dany lícit en altres sectors de l'economia.

- Les aturades de 2017 del sector de l'estiba a Espanya, on *només* hi treballen 7.500 persones, van provocar la paralització de l'activitat portuària i econòmica del país.²⁰ Podríem imaginar una aturada semblant coordinada a tot Europa i sostinguda durant dues setmanes? Igual que en l'exemple anterior, s'hi infereix el poder del dany lícit associat a la vaga d'unes poques persones, si poguera estendre's a una escala global.
- Al començament de 2018, uns 800 treballadors dels centres logístics d'Amazon a Espanya van organitzar una aturada en contra del nou conveni col·lectiu.²¹ Podríem imaginar una aturada coordinada a tot Europa, que implicara només uns pocs milers de treballadors i que es mantinguera més de dos dies?
- La vaga feminista del 8 de març de 2018, Dia Internacional de la Dona, va ser convocada en 23 països. A més de l'èxit rotund de l'aturada en països com Espanya,²² cal destacar la singular mostra d'associacions i moviments que van prendre part en la coordinació internacional. Els valors i drets reivindicats en aquesta vaga van ser de caràcter global, fet que demostra l'existència de problemàtiques universals.

20 Agència EFE. (14 de febrer de 2017). «Los estibadores mantienen los paros tras una nueva reunión sin acuerdo.» *elDiario.es*. Recuperat de <http://www.eldiario.es>

21 Agència EFE. (12 de març de 2018). «Los trabajadores convocan dos días de huelga en el mayor centro logístico de Amazon en España.» *elDiario.es*. Recuperat de <http://www.eldiario.es>

22 Redacció La Vanguardia (8 de març de 2018). «La prensa internacional se hace eco de la huelga feminista "histórica" y "sin precedentes" en España.» *La Vanguardia*. Recuperat de <https://www.lavanguardia.com/>

Davant d'aquesta perspectiva i aquestes preguntes, el repte hauria de consistir únicament a millorar els mecanismes de comunicació i coordinació internacional. Per això caldria un canvi, no sols d'estratègia, sinó de mentalitat. En un món globalitzat en què tota l'economia està interconnectada i en què les accions dels treballadors en un país poden tindre conseqüències per a la resta de la societat, no és possible continuar ancorats en els límits ficticis dels estats nació a l'hora de construir accions reivindicatives. Ens encabotem a continuar identificant els conceptes de riquesa, economia i prosperitat-precarietat laboral amb uns estats nació el poder dels quals ha sigut cedit a un nou marc capitalista (Arrizabalo, 2016: 9-10), les estructures del qual el superen en totes les seues dimensions. La resposta a una economia turbocapitalista globalitzada exigeix accions també globalitzades.

CONCLUSIONS

La configuració històrica dels conflictes de caràcter laboral s'estableix entre institucions que hui en dia han modificat de manera radical el seu estatus: l'estat, les empreses, els partits polítics, les unions sindicals i la classe treballadora. Entendre bé açò és crucial a l'hora de redefinir la funció de les vagues en el segle XXI. L'estat conserva només una part del poder coercitiu. Les (grans) empreses globals i els fons d'inversió de què depenen els estats per al seu finançament estenen la seua activitat molt més enllà de les seues fronteres.

Els partits polítics i les unions sindicals arrossegueu, des de fa dècades, una crisi de legitimitat i de representativitat, ja que no han sabut adaptar-se a les exigències d'un món que no s'assembla gens a aquell en què van cobrar sentit com a institucions. I la classe treballadora, progressivament, ha sigut desdibuixada i deslegitimada per les pròpies transformacions del mercat laboral, però sobretot per la influència d'una ideologia neoliberal que ha sigut implacable en el desprestigi. Aquesta ideologia impregna tots els discursos i és reforçada per aquells de tipus publicitari i corporatiu, que insisteixen en valors excloents com l'individualisme, la competitivitat i l'egoisme.

No és cap secret que les corporacions multinacionals tenen més influència que 4/5 parts de la humanitat i tan sols estan controlades pels seus accionistes (Fernández Martínez, 2009: 43). Necessàriament, en algun moment, açò acabarà minant per complet la capacitat de (re)acció dels estats. Des del punt de vista de la comunicació, la situació requereix un reenfocament estratègic en almenys tres direccions: visibilitzar i identificar correctament els detentors del poder en el segle XXI, construir la noció de vaga-xarxa en el seu sentit més global reconeixent i aprofitant les pròpies debilitats estructurals del sistema, i, finalment, trencar la tendència aïllacionista de les persones en les pràctiques actuals de la comunicació mediàtica i digital.

Tal com s'ha defés al llarg de les línies precedents, tots aquests canvis haurien d'obligar també a una redefinició autocrítica i profunda del concepte de sindicat (Brinkmann et al., 2008) i a la incorporació d'altres estructures organitzatives (Lucerga, 2013) en les noves exigències de la lluita social. Els reptes que imposa la globalització actual exigeixen comprendre millor el marc en què s'exerceixen les activitats econòmiques i socials dels éssers humans. Un context global on tot està interconnectat exigeix accions també globals.

La proposta d'un concepte com el de vaga-xarxa exigeix donar prioritat als criteris d'eficiència en la configuració de les accions comunicatives per dur a terme una aturada o un cessament de les activitats. Les mobilitzacions del segle XXI haurien de servir per a poder obligar els nous grups detentors del poder a transformar d'arrel les destructives polítiques econòmiques que imposen i a assumir els costos de reparació dels danys ocasionats en la que és, probablement, la pitjor versió possible de la globalització (Dierckxsens, 2009). Per descomptat, qualsevol acció que conduga a aconseguir aquests objectius a mitjà i llarg termini no exclou la possibilitat de continuar exercint les fórmules de contestació tradicionals.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Andrés Estellés, V. (1983). *Vaixell de vidre. Obra completa, 8*. València: Edicions Tres i Quatre.
- Arrizabalo, X. (1993). Estructura social y modelos de desarrollo: El caso chileno. *América Latina Hoy*, 7, 59-65. DOI: 10.14201/alh.2265
- Arrizabalo, X. (2013). El euro, caballo de Troya del FMI en Europa. *Argumentum*, 5(2), 6-26.
- Arrizabalo, X. (2016). ¿Es inevitable la precariedad en el capitalismo del siglo XXI? Rentabilidad, explotación y destrucción de fuerzas productivas en el estadio imperialista. *Revista Libertas Juiz de Fora*, 16, 2, 1-16.
- Arrizabalo, X., Pinto, P. i Vicent, L. (2019). Historical Significance of Labor's Increased Precariousness in Germany, the United Kingdom, and Spain. *American Journal of Economics and Sociology*, 78, 1. DOI: 10.1111/ajes.12266
- Autor, D. i Salomons, A. (2017). *Does productivity growth threaten Employment? «Robocalypse now?» NBER Economics of AI Conference*. <https://static1.squarespace.com/static/59c2a584be42d60a2772ba71/t/59c2c4f48dd041abd143f00f/1505936632457/Autor.pdf>
- Baylos Grau, A. (2014). Derecho de huelga, crisis económica y gestión sindical del conflicto. *Revista de Derecho Social*, 66, 13-33.
- Berger, P. L. i Luckmann, T. (2002). *Modernidad, pluralismo y crisis de sentido*. Barcelona: Paidós.
- Boix Palop, A. (2007). De McDonald's a Google: La ley ante la tercera revolución productiva. *Teorder*, 1, 124-146.
- Bourdieu, P. (1998). *On Television*. Nova York: The New Press.
- Brinkmann, U. et al. (2008). *Strategic Unionism: Aus der Krise zur Erneuerung?* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Carcanholo, R. A. (2019). Speculative Capital and the Dematerialization of Money. En G. M. de Cavalcanti Mello i M. de Souza Sabadini (ed.), *Financial Speculation and Fictitious Profits* (p. 43-62). Londres: Palgrave Macmillan.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2003). *La societat xarxa*. Barcelona: UOC.
- Céspedes Muñoz, C. (2017). El daño lícito y el derecho de huelga. *Revista de Derecho de la Universidad del Norte*, 47, 250-289. DOI: <http://dx.doi.org/10.14482/dere.47.9765>
- De Lange, M., Gesthuizen, M. i Wolbers, M. (2014). Youth Labour Market Integration across Europe. *European Societies*, 16(2), 194-212. DOI: 10.1080/14616696.2013.821621
- De White, H. (ed.). (2018). *Job Insecurity, Union Involvement and Unions Activism*. Nova York: Routledge.
- Dierckxsens, W. (2009). ¿Réquiem por el libre mercado? Hacia la utopía poscapitalista. En W. Dierckxsens et al., *La gran depresión del siglo XXI: causas, carácter, perspectivas* (p. 151-156). San José: Departamento Ecueménico de Investigaciones (DEI).
- Dierckxsens, W. (2015). La gran transición hacia una nueva civilización. *Tareas*, 151, 73-86.
- DOIT (1944). *Declaración de la OIT relativa a los principios y derechos fundamentales en el trabajo y su seguimiento*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_467655.pdf
- DUDH (1948). *Declaració Universal dels Drets Humans*. <https://dudh.es/declaracio-universal-de-drets-humans/>
- Espinosa Meza, M. F. i Chible Villadangos, M. J. (2015). La huelga pacífica en la negociación colectiva y el proyecto de reforma laboral: Un análisis crítico. *Revista chilena de derecho del trabajo y de la seguridad social*, 6(12), 56-80. DOI: 10.5354/0719-7551.2015.38448
- Fernández Martínez, E. (coord.). (2009). *Guía sindical para la defensa del trabajo en la globalización*. València: Fundació Pau i Solidaritat.
- Foucault, M. (2004). *Vigilar y castigar*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Gerbner, G. i Gross, L. (1976). Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*, 26(2), 172-199. DOI: 10.1111/j.1460-2466.1976.tb01397.x
- Gitlin, T. (2005). *Enfermos de información*. Barcelona: Paidós.
- Gourevitch, A. (2016). Quitting Work, but Not the Job: Liberty and the Rights to Strike. *Perspectives on Politics*, 14(2), 307-323. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1537592716000049>
- Gupta, J. K. (2017). Impact of Trade Unionism on Industrial Relations. *Journal of Management Science, Operations and Strategies*, 1(1), 5-11.
- Hardy, J. (2014). *Critical Political Economy of the Media*. Londres / Nova York: Routledge.
- Horvat, S. (2020). *Poesía del futuro*. Barcelona: Paidós.

- Horwitz, L. i Myant, M. (2015). Spain's Labour Market Reforms: The Road to Employment - or To Unemployment? *European Trade Union Institute*, 3, 5-34. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2628065>
- Jansen, G., Akkerman, A. i Vandaele, K. (2017). Undermining Mobilization? The Effects of Job Instability on the Willingness to Strike. *Economic and Industrial Democracy*, 38(1), 99-117. DOI: 10.1177/0143831X14559782
- Johannes, C. J. (2016). An Estimation of the Impact of the 2012 Platinum-sector Strike on the South African Economy. *Sajems*, 19(2), 302-320. DOI: 10.17159/2222-3436/2016/v19n2a9
- Jones, O. (2013). *Chavs. La demonización de la clase obrera*. Madrid: Capitán Swing Libros.
- Klein, N. (2001). *No Logo*. Barcelona: Paidós.
- Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine*. Londres: Penguin.
- Latouche, S. (2013). *La irracionalidad de la obsolescencia programada*. Barcelona: Octaedro.
- Libaert, T. (2017). *Déprogrammer l'obsolescence*. París: Les Petits Matins / Institut Veblen.
- Llorca-Abad, G. (2011). *Lucidez: Una modernidad sin excesos*. Barcelona: UOC.
- Llorca-Abad, G. i Cano-Orón, L. (2016). How Social Networks and Data Brokers Trade with Private Data. *Redes: Revista de estudios para el desarrollo social de la comunicación*, 14, 84-103.
- López García, G., Llorca-Abad, G., Valera-Ordaz, L. i Peris Blanes, À. (2018). Los debates electorales, ¿el último reducto frente a la mediatización? Un estudio de caso de las elecciones generales españolas de 2015. *Palabra Clave*, 21(3), 772-797. DOI: 10.5294/pacla.2018.21.3.6
- Lucerga, M. J. (2013). Nuevas herramientas para viejos interrogantes. Contradicciones de la comunicación de las organizaciones de desarrollo en la era de la solidaridad digital. *Commons, Revista de Comunicación y Ciudadanía Digital*, 2(3), 65-90. DOI: 10.25267/COMMONS.2013.v2.i2.03
- Mahrt, M. (2014). Vom Lagerfeuer zur *filter bubble*. Konsequenzen der Nutzung digitaler Medier für die Integrationsfunktion. En K. Königslöw i K. Förster (ed.), *Medienkonvergenz und Medienkomplementarität aus Rezeptions und Wirkungsperspektive* (p. 129-146). Baden-Baden: Nomos.
- Martell, V. (2015). *Antropología de la revolta*. Albaida: CMR.
- McKinsey Global Institute (MGI) (2017). Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation. McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/global-themes/future-of-organizations-and-work/what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages>
- McNair, H. (2006). *Cultural chaos*. Londres: Routledge.
- Mikesell, R. F. (2001). The Meltzer Commission Report on International Institutions. *Economic Development and Cultural Change*, 49(4), 883-894. DOI: <https://doi.org/10.1086/452529>
- Mills, C. W. (1963). *Power, Politics, and People*. Nova York: Ballantine Books.
- Noam, E. M. (2016). *Who Owns the World's Media? Media Concentration and Ownership around the World*. Oxford Scholarship Online.
- Pariser, E. (2013). *El filtro burbuja*. Madrid: Taurus.
- Morozov, E. (2012). *The Net Delusion*. Nova York: Public Affairs.
- Morozov, E. (2013). *To Save Everything, Click Here*. Londres: Allen Lane - The Penguin Books.
- Pérez López, C. (2015). Walter Benjamin y Georges Sorel: Entre el mito de la huelga general y una política de medios puros. *Trans/Form/Ação*, 38(1), 213-238. DOI: <http://dx.doi.org/10.1590/S0101-31732015000100012>
- Ruay Sáez, F. A. (2017). Elementos para un análisis de la relación entre el derecho fundamental a huelga y la violencia. *Revista de Ciencias Sociales de la Universidad de Valparaíso*, 70, 123-168. DOI: 10.22370/rcs.2017.70.1052
- Santos Azuela, H. (2015). La globalización monetarista y el derecho constitucional de huelga. *Alegatos*, 91, 475-496.
- Selwyn, B. (2012). *Workers, State and Development in Brazil: Powers of Labour, Chains of Value*. Manchester i Nova York: Manchester University Press.
- Standing, G. (2010). *Work after Globalisation: Building Occupational Citizenship*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Streeck, W. (2017a). *¿Cómo terminará el capitalismo? Ensayos sobre un sistema en decadencia*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Streeck, W. (2017b). El retorno de lo reprimido. *New Left Review*, 104, 7-22.
- The Meltzer Commission (TMC) (2000). The Future of the IMF and World Bank. Committee on Foreign Relations United States Senate. <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CHRG-106shrg66721/pdf/CHRG-106shrg66721.pdf>

- Thoreau, H. D. (2017). *La désobéissance civile*. París: Éditions Gallmeister.
- Tirole, J. (2017). *La economía del bien común*. Barcelona: Taurus.
- Virilio, P. (1996). *Cybermonde: la politique du pire*. París: Galilée.
- Virilio, P. (1998). *La bombe informatique*. París: Galilée.
- Webster, E. (2015). Labour after Globalisation: Old and New Sources of Power. *ISER Working Paper Rhodes University*, 1, 1-15.
- Winseck, D. i Jin, D. (ed.). (2012). *The Political Economies of Media: The Transformations of the Global Media Industry*. Londres: Bloomsbury.
- Wolf, M. (1992). *Els efectes socials dels mitjans de comunicació de masses*. Barcelona: Pòrtic.

NOTA BIOGRÀFICA

Germán Llorca-Abad és professor titular de Comunicació Audiovisual de la Universitat de València. És membre del Grup de Recerca Mediaflows sobre anàlisi del discurs polític i pertany a la Red Latina de Teorías Críticas en Comunicación y Cultura (CRITICOM). Ha sigut becari «José Castillejo» a la Johannes-Gutenberg Universität Mainz i professor convidat a diferents universitats europees i llatinoamericanes. Ponent en més de 80 congressos i jornades acadèmiques, és autor de dos llibres d'assaig i de nombrosos articles en revistes nacionals i internacionals.

